

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ ПРИЗВИЩ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Anthroponyms of thirteen villages of Western Podillya are analyzed in the article. The material was chosen from archive manuscripts of the end of XVIII – the begin of the XIX century.

The world – building of surnames and changes that took place in the anthroponyms during 30 – 40 years are described in the article

Становлення прізвищ в Україні, як переконливо доводять дослідники історичної антропонімії, інтенсивно відбувалось на рубежі XVIII – XIX століть [4 :76], [5 : 617]. Західне Поділля в цьому плані не було винятком, про що свідчить аналіз антропонімного матеріалу Йосифінської та Францисканської метрик (далі ЙМ і ФМ) – перших поземельних кадастрів Галичини [Центральний державний історичний архів у Львові, фонди 19, 20]. Ці рукописні документи, що містять іменування практично усього дорослого чоловічого і частково жіночого населення західноукраїнських земель, стали важливим джерелом дослідження антропонімії, зокрема тих додаткових засобів ідентифікації особи, які використовувались в офіційних документах кінця XVIII - початку XIX ст. і практично виконували функцію прізвищ. Часова різниця в складанні метрик, дозволяє порівняти антропонімію кожного поселення і всього краю через три десятиліття років і встановити зміни, які відбулися в ній за цей період. Саме ці зміни, які можна прослідкувати навіть на матеріалі кількох чи й одного села, проливають світло на процеси, що сприяли становленню прізвищ [1 : 239].

Матеріали ЙМ і ФМ використовувались багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими для вивчення історичної топонімії та антропонімії, зокрема для аналізу становлення прізвищ Бойківщини, Гуцульщини, Лемківщини, Верхньої Наддністрянщини, частково Опілля. Історична антропонімія Західного Поділля ще не була предметом спеціального дослідження.

У нашій статті робимо спробу на основі аналізу антропонімного матеріалу тринадцяти подільських сіл Гусятинського куша Тернопільської області, почерпнутого з ЙМ і ФМ (див список сіл і паспортизацію документів у кінці статті), показати ці зміни, що відбувались в антропоніміконі сіл за кілька десятиліть років і сприяли становленню прізвищ.

Переважаючим способом ідентифікації особи у метриках є дволексемна формула, що складається з особового імені і додаткового іменування, яке і за структурою і за функцією практично не відрізняється від сучасного прізвища. Ці іменування, для яких у науковій літературі пропонуються різні терміни (прізвищева назва, антропонім прізвищового типу, додаткове означення) без особливих структурних змін “переросли” у прізвища. Тому, не відмовляючись від понять прізвищева назва чи додатковий до імені засіб ідентифікації особи, надалі називатимемо їх прізвищами періоду становлення чи просто прізвищами, враховуючи ономастичний, а не юридичний статус цих іменувань.

Аналізований антропонімікон нараховує 1538 прізвищ, в т.ч. у ЙМ – 729; у ФМ – 809. Спільними (однаковими для обидвох часових зрізів) є понад 300 прізвищ. До однакових зараховуємо і ті, що у різних метриках відрізняються графічно і частково фонетично, на зразок Lebed (с Мала Лука, ФМ, ст. 64) – Lebedz (с Мала Лука, ЙМ, ст. 6), Reznik (с Мала Лука, ФМ, ст. 66) – Rzeznik (с Мала Лука, ЙМ, ст. 12). Такі зміни викликані незнанням писарями української мови або й свідомою полонізацією іменування.

Кількість прізвищ у кожному селі окремо за ЙМ і ФМ та визначення спільних (однакових) іменувань подаємо в таблиці 1.

Кількісна характеристика прізвищ у ЙМ та ФМ

№	НАЗВА СЕЛА	Кількість прізвищ				
		I	II	III	IV	V
1	Малий Говилів	30	41	15	50	36,5
2.	Великий Говилів	73	75	26	35,6	34,6
3.	Калагарівка	45	50	14	31,1	28
4	Кокошинці	38	54	22	57,8	40,7
5.	Крогулець	38	62	20	52,6	32,2
6	Мала Лука	94	88	45	47,8	51,1
7	Перемилів	67	63	28	41,7	44,4
8	Раків Кут	36	40	15	41,6	37,5
9.	Раштівац	56	57	15	26,7	26,3
10.	Самолузки	57	54	28	49,1	51,8
11	Увисла	91	78	43	47,2	55,1
12	Целіїв	57	42	20	35	47,6
13.	Яблонів	117	105	49	41,8	46,6
Всього		799	809	340	46,6	42
		1538				

Кількість прізвищ у ЙМ.

Кількість прізвищ у ФМ.

Кількість прізвищ, спільних у ЙМ і ФМ (в т. ч. з фонетичними та графічними варіантами).

Процентне відношення спільних прізвищ до загальної їх кількості у ЙМ.

Процентне відношення спільних прізвищ до загальної їх кількості у ФМ.

Структурно-словотвірний аналіз прізвищ Західного Поділля показує, що вони творилися двома способами: семантичним та морфологічним. Прізвища, утворені семантичним способом (інакше – первинні), це ті, які за своїм зовнішнім виглядом збігаються з особовими іменами чи прізвиськами та апелятивними означеннями особи. Прізвища морфологічного способу творення (інакше – вторинні) утворені від антропонімів і апелятивних означень особи шляхом спеціальної деривації [3 : 207]

У ЙМ прізвищеві назви, утворені семантичним способом, становлять 55,6% від загальної кількості антропонімів, у ФМ – 58,0%. Лексичною базою для творення прізвищевих назв сіл Гусятинського куца послужили церковно-християнські імена різної структури, автохтонні давньослов'янські відкомполитні та відапелятивні імена, а також апелятивні означення особи.

Базою прізвищ семантичного способу творення виступають:

а) повні чоловічі християнські імена: Anton, Hordij, Kuzma, Łukasz. Makar. Maxym. Romal, Sołomon, Sidor, Choma та ін ;

б) усічені чоловічі християнські імена: Kuz;

в) усічено-суфіксальні та суфіксальні чоловічі християнські імена: *Andrejko, Kinasz, Kuzyk, Sawka, Tereszko, Fedko*

У наших матеріалах дуже мало прізвищ, утворених від слов'янських відкомполітичних імен на зразок: *Jarysz, Jarysz*. У той же час у ЙМ та ФМ широко репрезентовані прізвищеві назви, що походять від слов'янських автохтонних відапелятивних імен чи пізніших прізвищ. Вони співвідносяться з неособовими апелятивами і назвами осіб.

Первинними прізвищами стали давньослов'янські відапелятивні імена та пізніші прізвища, які є назвами:

а) комах, птахів, тварин: *Baran, Gedz, Zazula, Zurawel, Krolik, Mucha, Sycz, Sowa, Soroka, Suslik, Szpak*;

б) рослин: *Bobyk, Burak, Kokorudza, Lipka, Rzepa* ;

- -!

в) предметів побуту: *Druk, Kijek, Kotpak, Kociuba, Koczerha, Koszel, Koszyk*;

г) страв і продуктів харчування: *Balabuch, Bublik, Warenica, Hreczanik, Kawa, Maslanka, Syrnik, Solonynka, Solonina*;

д) одягу, взуття, головних уборів та їх частин: *Karmazyn, Karman, Cholewka*;

е) речовин: *Smola*,

є) частин тіла людини та тварини. *Głowa, Kuczma, Palec, Szyjka*,

— — —

ж) абстрактних понять: *Bilonka, Hołod, Dumka, Niepotrzeba, Pochwała, Skruta*;

з) явищ природи, одиниць виміру, грошових одиниць: *Zawerucha, Moroz, Hrywnak, Grosz, Połowinczuk*.

и) географічних об'єктів: *Gay, Horbik, Dolina, Pasteka*;

і) інших реалій *Bandura, Dudka, Pałac*.

Семантичним способом часто утворювались прізвища від особових назв, що характеризували їх носіїв за зовнішнім виглядом, рисами характеру, особливостями поведінки та ін. Іменуючи особу за якоюсь характерною ознакою, апелятив поступово ставав засобом ідентифікації і, передаючись у спадок, поширювався на інших членів родини, а з часом переходив у новий антропонімний клас – прізвища.

Первинними прізвищами, що співвідносяться з особовими назвами, є:

а) назви осіб за їх зовнішністю, рисами характеру, особливостями поведінки. *Bezpalko, Wargaty, Wielki, Golowaty, Kulawy, Łusy, Mudry, Pelechaty, Bejkalo, Zdyrko* (не виключено, що такі прізвищеві назви утворилися від слов'янських автохтонних імен або від прізвищ. а тому мають не апелятивне, а антропонімне походження);

б) особові апелятиви, що містять вказівку на професію, заняття, посаду. *Winiarz, Dziehciarz, Dudar, Kowal, Kuszniarz, Miniato, Muzyka, Palamarz, Pastiecznik, Prowar, Pobereznik, Rybak, Stadnik*;

в) особові апелятиви на означення соціального стану, етнічної приналежності, місця поселення та проживання, родинних відносин та под.: *Holak, Ksiązek; Ataman, Podstarosta; Wojko, Włoch, Woloszyn, Mazur, Moskal, Sas, Tatarzyn, Czerkas; Zublotny, Zagrebelny, Zadorozny, Zarzyczny; Nowusad, Pryszałak, Pustelnik, Bezkorowajny, Darowan, Jedynek, Obazanek, Serednik* і под.

До семантичного способу творення відносимо і прізвищеві назви на зразок: *Bialonoga, Bohonos, Wernybok, Werholaz, Dolhoszyja, Kozoswist, Perebyjnyus, Szurabura*, оскільки словотвір таких назв відбувався на допрізвищевому рівні

Прізвища, утворені морфологічним - переважно суфіксальним - способом, в аналізованому матеріалі становлять 39,9% у ЙМ і 38,3% у ФМ. Лексичною базою стали чоловічі християнські та автохтонні імена, прізвища, апелятивні означення особи – тобто ті ж лексеми, які виступають базою первинних прізвищ, а також жіночі імена та андропіми.

Серед прізвищ суфіксальної деривації як у ЙМ, так і у ФМ найпоширенішою є модель із суфіксом *-iv*. У ЙМ вона становить 72% від загального числа вторинних антропонімів, у ФМ – значно менше - 61,3%. Антропоніми на *-iv* утворювались від усіх структурних типів чоловічих імен та апелятивних назв, які у XVIII-XIX ст. використовувались як засоби

ідентифікації особи, наприклад: *Antonow, Wojkow, Danitow, Romanow, Semkow, Chlopow, Chotow*

На другому місці за продуктивністю у куші сіл Гусятинського району XVIII-XIX ст. виступає формант *-ин*, який додавався до іменників з основами на *-а*. Лексичною базою таких прізвищ ставали різноманітні чоловічі та жіночі іменування, зокрема андроніми – іменування жінок за чоловіком: *Walcyzsyn, Iwancyzsyn, Popadyn, Tomczyszyn, Szewczyszyn*. Третє місце займають прізвища з суфіксами *-ак* (*'-ак*), *-чак* : *Gryndak, Zazulak, Juszczak, Stryzak, Chodobiak, Szwedak*. Далі ідуть прізвищеві назви на *-ук* (*-'ук*), *-чук* : *Anheluk, Antoniuk, Drozdniuk, Makarczuk, Slobodzianiuk*. Значно меншою активністю відзначаються суфікси *-ич*, *-ович* (*-евич*), *-ськ*. *Baranowski, Wolowicz, Dziadkiewicz, Labunowicz, Liszczynski*.

Частина антропонімів кваліфікуємо як антропоніми подвійної словотвірної мотивації, наприклад: *Kowalczyk* (<Kowal +czyk або <kowalczyk – “малий коваль”), аналогічно *Wyczyk, Kuzyk, Slobodzianik, Tkaczuk* і под.

Співвідношення первинних та вторинних прізвищ у ЙМ і ФМ по кожному селу подано у таблиці 2

Таблиця 2

Структурні моделі прізвищ Гусятинського куша сіл

№	Назва населеного пункту	Прізвища											
		первинні				вторинні				подвійної мотивації			
		ЙМ		ФМ		ЙМ		ФМ		ЙМ		ФМ	
		к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
1	Мал. Говилів	13	43,3	26	63,4	16	53,3	14	34,1	1	3,3	1	2,4
2	Вел. Говилів	48	65,7	47	62,6	24	32,8	27	36,0	1	1,3	1	1,3
3	Калагарівка	26	57,7	27	52,0	18	40	22	44,0	1	2,2	2	4,0
4	Кокосинці	15	39,4	27	50,0	20	52,6	26	48,1	3	7,8	1	1,8
5	Крогулець	21	55,2	33	53,2	14	36,8	26	41,9	3	7,8	3	4,8
6	Мала Лука	55	58,5	52	59,0	36	38,2	31	35,2	3	3,1	5	5,6
7	Перемилів	36	53,7	39	61,9	27	40,2	22	34,9	4	5,9	2	3,1
8	Раків Кут	22	61,1	27	67,5	11	30,5	11	27,5	3	8,3	2	5,0
9	Раштінці	23	41,0	36	63,1	32	57,1	19	33,3	1	1,7	2	3,5
10	Самолузки	30	52,6	39	61,1	23	40,3	19	35,1	4	7,0	2	3,7
11	Увисла	46	50,5	44	56,4	41	45,0	30	38,4	4	4,3	4	5,1
12	Целів	31	54,3	23	54,7	24	42,1	18	42,8	2	3,5	1	2,3
13	Яблонів	79	69,2	26	53,3	33	28,2	45	42,8	5	4,2	3	2,8
Всього		445	55,6	470	58,0	319	39,9	310	38,3	35	4,3	29	3,5

За даними таблиці можна стверджувати, що у селах Західного Поділля прізвища семантичного способу творення переважали уже в період їх становлення, що виділяє цей регіон з ряду інших

У списках ФМ їх майже на 2,5% більше, ніж у ЙМ. Це свідчить, що на кінець XVIII ст. більшість прізвищ не були ще остаточно сформованими спадковими назвами, а часто безпосередньо вказували на приналежність до батька, матері чи на якусь апелятивну ознаку особи. З часом у частині прізвищевих назв форманти, що вказували на приналежність почали втрачатися, в результаті чого із вторинних у ЙМ вони переходять у розряд первинних у ФМ, наприклад: *Warenicki* (с. Калагарівка, ЙМ, ст. 3) - *Warenica* (ФМ, ст. 41), *Zmudiak* (с. Увисла, ЙМ, ст. 33) - *Zmud* (ФМ, ст. 5), *Kołodziejow* (с. Колошинці, ЙМ, ст. 8) - *Kołodzieu* (ФМ, ст. 49), *Tumeczkow* (с. Самолузки, ЙМ, ст. 3) - *Tumeczko* (ФМ, ст. 7).

Порівняльний аналіз антропонімікону ЙМ і ФМ дозволив встановити, що в значній частині дворів прізвищеві назви їх мешканців у 1785-1788 і 1819-1820 рр. є однаковими, наприклад: *Bojcow* (с. Рахнівці, ЙМ, ст. 94 - ФМ, ст. 59), *Lewicki* (с. Малий Говилів, ЙМ, ст. 5 - ФМ, ст. 4), *Pastecznik* (с. Малий Говилів, ЙМ, ст. 3 - ФМ, ст. 3), *Romanuk* (с. Калагарівка, ЙМ, ст. 6 - ФМ, ст. 40), *Senkow* (с. Малий Говилів, ЙМ, ст. 5 - ФМ, ст. 3), *Stefanyszyn* (с. Великий Говилів, ЙМ, ст. 5 - ФМ, ст. 4), *Czubyty* (с. Великий Говилів, ЙМ, ст. 12 - ФМ, ст. 7).

Але у більшості випадків під тим самим номером будинку в конкретному селі у ЙМ фіксується власник з одним прізвищем, у ФМ - з іншим. Причина цього може бути позамовна - змінилася нумерація будинків; помінялися власники будинку, або ж мовна, ономастична - внаслідок нестабільності в офіційній ідентифікації людей. в одному випадку міг уживатися патронім, в іншому - прізвисько, в одному випадку додаткова до імені назва оформилась посесивним суфіксом, в іншому - стабілізувалась як прізвище (а не живе посесивне іменування сина за батьком) шляхом позбавлення посесивних формантів, що підтверджується такими прикладами

1) у ЙМ подаються два словотвірні типи прізвища, утвореного від тієї самої лексичної бази, а у ФМ - одне: *Baby, Babijow* (с. Увисла, ЙМ, ст. 22, 11) - *Babij* (с. Увисла, ФМ, ст. 5), *Duczka, Dyczkow* (с. Самолузки, ЙМ, ст. 7, 1) - *Duczka* (с. Самолузки, ФМ, ст. 2), *Kot Kotow* (с. Мала Лука, ЙМ, ст. 15, 21) - *Kot* (с. Мала Лука, ФМ, ст. 63); *Czop, Czapow* (с. Раків Кут, ЙМ, ст. 19, 6) - *Czop* (Раків Кут, ФМ, ст. 29);

2) у ЙМ прізвище вживається у формі присвійного прикметника з суфіксом *-ow*, а у ФМ без цього афікса: *Biłanow* (с. Крогулець, ЙМ, ст. 9) - *Biłan* (с. Крогулець, ФМ, ст. 7); *Widajkow* (с. Малий Говилів, ЙМ, ст. 8) - *Widajko* (с. Малий Говилів, ФМ, ст. 6), *Dudarow* (с. Перемиль, ЙМ, ст. 3) - *Dudar* (с. Перемиль, ФМ, ст. 8); *Kalikow* (с. Великий Говилів, ЙМ, ст. 16) - *Kaleka* (с. Великий Говилів, ФМ, ст. 3); *Muzykow* (с. Перемиль, ЙМ, ст. 5) - *Muzyka* (с. Перемиль, ФМ, ст. 5), *Czornijow* (с. Крогулець, ЙМ, ст. 9) - *Czorny* (с. Крогулець, ФМ, ст. 5).

В цілому, як було відзначено вище, іменування, утворені семантичним способом, переважали над суфіксальними дериватами як у ЙМ, так і у ФМ, при цьому зміни у словотвірній структурі прізвищ "рухалися" в напрямку зменшення вгоринних за структурою іменувань, зокрема моделей з посесивним формантом *-iw* (72% і 61,3%). Саме такі зміни сприяли становленню прізвищ як незмінних спадкових іменувань [пор. 2 : 330 - 331]

Словотвірні варіанти іменувань, що вживались поруч з іменем, утворені від одних і тих же лексем, можна виявити не тільки при порівнянні антропонімного матеріалу ЙМ з ФМ, але і при іменуванні однієї особи в одній, переважно Йосифинській, метриці. Наприклад, у справі села Яблонів на сторінці 20 власник двору іменується *Petro Bandura*, а на сторінці 23 він же названий уже *Petro Bandurka*. Аналогічні приклади: *Mikoła Bobyk, Mikoła Bobczyszyn* (с. Яблонів, ЙМ, ст. 11, 12), *Jędrzej Grzech, Jędrzej Grzechow* (с. Раків Кут, ЙМ, ст. 9, 15), *Semko Głuchi, Semko Głuch* (с. Рахнівці, ФМ, ст. 60, 6), *Wasył Kolpak, Wasył Kolpaczek* (с. Яблонів, ЙМ, ст. 11, 8), *Jacko Olejnik, Jacko Olejnikow* (с. Мала Лука, ЙМ, ст. 14, 95), *Petro Ryk, Petro Rykow* (с. Самолузки, ЙМ, ст. 11, 10) та ін.

Таким чином, аналіз словотвірної структури іменувань подільського села, що вживалися поруч з особовим іменем для ідентифікації особи в кінці XVIII – на початку XIX ст., та порівняльна характеристика цих лексем в ЙМ і ФМ показують, що на рубежі XVIII - XIX ст. інтенсивно проходив процес становлення спадкових родових назв, які поступово закріплювались як прізвища

Література:

1. Бучко Г.С. Йосифінська та Францискацька метрики як джерело досліджень антропонімії на західноукраїнських землях // Питання історичної ономастики України. – К.: Наукова думка, 1994. – С.239-247.
2. Бучко Г.С. Граматичні та функціональні зміни при становленні посесивних моделей українських прізвищ. (За даними досліджень антропонімії Бойківщини) // Najnowsze zgrupowanie nazwownictwa. – Warszawa Energeja_ 1998. S. 327-332
3. Бучко Г.С. Способи творення українських прізвищ (Семантичний спосіб) // Наукові записки Серія: Мовознавство – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – Вип. IX. – С. 206-212.
4. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 236с.
5. Чучка П.П. Розвиток імен і прізвищ // Історія української мови (Лексика і фразеологія). – К.: Наукова думка, 1983. – С. 592 – 620.

Список населених пунктів.

Великий Говилів	19 – XVII – 247,	20 – X - 152;
Калагарівка	19 – XVII – 151,	20 – XVII – 49;
Кокосинці	19 – XVII – 168,	20 – XVII – 52;
Крогулець	19 – XVII – 261,	20 – X – 72;
Малий Говилів	19 – XVII – 248,	20 – X 153;
Мала Лука	19 – XVII – 149,	20 – XVII – 56;
Перемилів	19 – XVII – 249,	20 – X 156;
Раптівці;	19 – XVII – 171,	20 – XVII – 64;
Раків Кут;	19 – XVII – 253,	20 – X – 157;
Самолузки	19 XVII 258,	20 - X – 114;
Увисла	19 – XVII - 217,	20 – X – 178;
Целіїв	19 – XVII – 218,	20 – X – 179;
Яблонів	19 – XVII – 215,	20 – x – 176.

Роман Остап (Львів)

РЕЄСТР ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО 1649 РОКУ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ЕТИМОЛОГІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ

Im Artikel sind die Etymologien einer Reihe von Familiennamen aus dem Wörterbuch, das am anthroponymischen Material vom Gebiet Tscherniwzi verfasst wurde, bestimmt. Die modernen Familiennamen sind mit eigenen Personennamen, die im berühmten ukrainischen Schriftdenkmal – Register des Saporoshjeer Heeres aus dem Jahr 1649 vorhanden sind, gegenübergestellt. Das Vorhandensein der analysierenden von den Vornamen stammenden Familiennamen in einer der westlichen ukrainischen ethnischen Regionen zeugt von der gleichmäßigen Verbreitung in der Vergangenheit der entsprechenden eigenen Personennamen und von der Einheit des anthroponymischen Systems der Ukraine sowohl in der Vergangenheit als auch heute.